TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

ILMIY AXBOROTLARI

ILMIY-NAZARIY JURNALI

SCIENTIFIC-THEORETICAL JURNAL

SCIENTIFIC BULLETIN

OF THE TASHKENT STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

7/2025

MULTIMADANIYATLI TA'LIM MUHITI VA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TOLERANTLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZARO ALOQADORLIGI.

Karimova E'zozxon Gapirjonovna
Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Zamonaviy sharoitda mamlakatimizda ta'limni isloh qilishdan ko'zlangan eng asosiy maqsad xalqarolashuv sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda milliy va umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish, multimadaniy ta'lim muhiti va tolerantlikni rivojlantirish konvergensiyasiga erishishdan iborat. Mazkur maqolada "multimadaniyat" va "tolerantlik" tushunchalari kontent tahlili manbalar bilan ishlash orqali amalga oshirilgan. Shuningdek, multimadaniyat bo'lajak o'qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim sharti ekanligi aniqlashtirilib, tolerantlikning o'ziga xos jihatlari, ko'rinishlari, yondashuvlari, modellari tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish muammosini tadqiq etish pedagogika nazariyasi va amaliyoti taraqqiyotiga muayyan darajada xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: multimadaniyat, multimadaniyatli ta'lim muhiti, tolerantlik, kompetensiya, tolerantlik kompetensiyalari, yondashuv, model, bosqich.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДОЙ И РАЗВИТИЕМ ТОЛЕРАНТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.

Аннотация. В современных условиях основная цель реформирования системы образования нашей страны заключается в развитии у будущих

педагогов национальной и общекультурной компетентности в условиях интернационализации, а также в достижении конвергенции развития мультикультурной образовательной среды и толерантности. В данной статье проведён контент-анализ понятий «мультикультурализм» и «толерантность» на основе работы с источниками. Определено, что мультикультурализм является важным условием формирования у будущих педагогов компетенций толерантности; проанализированы особенности, формы, подходы и модели толерантности. Исследование проблемы формирования компетенций толерантности у будущих педагогов в определённой степени способствует развитию теории и практики педагогики.

Ключевые слова: мультикультурализм, мультикультурная образовательная среда, толерантность, компетенция, компетенции толерантности, подход, модель, этап.

THE INTERRELATIONSHIP BETWEEN A MULTICULTURAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND THE DEVELOPMENT OF TOLERANCE COMPETENCES IN FUTURE TEACHERS.

Abstract. In the current context, the primary goal of educational reform in our country is to develop national and cross-cultural competencies among future teachers within the framework of internationalization, as well as to achieve the convergence of multicultural educational environment development and the promotion of tolerance. This article presents a content analysis of the concepts of “multiculturalism” and “tolerance” through the study of relevant sources. It is established that multiculturalism is an essential condition for fostering tolerance competencies among future teachers; the distinctive features, forms, approaches, and models of tolerance are analyzed. Research on the development of tolerance competencies in future

teachers contributes, to a certain extent, to the advancement of pedagogical theory and practice.

Keywords: multiculturalism, multicultural educational environment, tolerance, competence, tolerance competencies, approach, model, stage.

Zamonaviy sharoitda Respublikamizda ta'limni isloh qilishdan ko'zlangan eng asosiy maqsad xalqarolashuv sharoitida bo'lajak o'qituvchilarda milliy va umummadaniy kompetentlikni rivojlantirish, multimadaniy ta'lim muhiti va tolerantlikni rivojlantirish konvergensiyasiga erishishdan iboratdir. Dunyoda sodir bo'layotgan beqaror vaziyatlar o'sib kelayotgan avlodni tolerant munosabatlarga tayyorlash, bo'lajak o'qituvchilarda esa tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini shart qilib qo'ymoqda. Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishdan ko'zlangan maqsad ham madaniy turfa xillikka ega jamiyatning ajralmas sharti sifatida tolerantlik muammosiga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Xalqarolashuv, globallashuv, madaniyatlararo muloqotning jadal o'sib borishi o'ziga xos siyosiy, ijtimoiy va madaniy muammolarni yuzaga keltirib qolmasdan, etnotsentrik murosasizlikning turli ko'rinishlarini o'zida namoyon qilishi mumkin. Bu esa, tolerantlikning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi, tabiiy. Chunki intolerant shaxslar boshqa madaniy qadriyatlarni qabul qila olmaydi, ularga adovat ko'zi bilan qaraydi, turli etnik guruh vakillariga nisbatan salbiy munosabatda bo'ladi. Birinchi Renessans davri yorqin namoyondasi Abu Rayhon Beruniy o'zining "Hindiston" asarida "Axmoqlik, da'vosi yo'q bir kasallikdir, shundayki, ularning e'tiqodicha, – deydi alloma, – dunyoda o'z yerlaridan boshqa yer yo'q, jinslaridan boshqa xalq yo'q, o'z boshliqlaridan boshqa podshohlar yo'q, o'zlaridagidan boshqa ilm yo'q va dinlaridan boshqa din yo'qdir. O'zlarini yuqori tutib, bema'ni harakat qiladilar va kibrlanib, bilimsiz qoladilar...", [1, 135-b.] deb ta'kidlab o'tgan bo'lsa, Garvard universitetining Jon Kennedi davlat boshqaruvi maktabida faoliyat yuritgan olim David Yanagizava Drott (2014, Propaganda and conflict: Evidence from the

Rwandan genocide) [2, 135-b.] etnotsentrizm mojarolarni kuchaytirib, omma ichidagi keskin harakatlar, hatto etnik tajovuzni yuzaga keltirishi mumkinligini ta'kidlab o'tgan.

Murosasizlikning salbiy oqibatlarining oldini olish uchun bo'lajak o'qituvchilarning o'quvchilarda zamonaviy ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar tizimi va tolerantlikni shakllantirishga doir kompetensiyalarni rivojlantirish zaruriyatini shart qilib qo'yadi. Bu esa, pedagogik ta'limning mazmuni va strukturasini tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuv jarayonida muhim o'rin tutadigan tolerantlik kompetensiyasi kasbiy kompetentlikning asosini tashkil etadigan tabiiy ehtiyojga aylanishi lozim.

Ispaniyaning Milliy masofaviy ta'lim universiteti professor-o'qituvchilari Teresa Aguado, Patrisia Mata-Benito, Ines Gil-Jaurena(Mobilizing Intercultural Education for Equity and Social Justice. Time to React Against the Intolerable: A Proposal from Spain) [3], Koreyalik mutaxassislar J.Kim, K.So (Understanding the "Other": Rethinking Multiculturalism in South Korea through Gadamer's Philosophical Hermeneutics. International Journal of Multicultural Education) [4], AQShning Tennesi universiteti professori Gloshanda Loer(The Dangers of Separating Social Justice from Multicultural Education: Applications in Higher Educatio)[5]larning fikricha, dunyo favqulodda bir vaziyatga duch kelmoqdaki, mazkur holat insoniyat oldiga adolatli va inklyuziv jamiyatni barpo etish uchun hissa qo'shadigan o'qitish shakllarini kooperativlik asosida ishlab chiqish vazifasini qo'yadi. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim o'quvchilarni ko'p madaniyatli, ko'p millatli muhitda yashashga tayyorlash, ularda turli madaniyat va millat vakillari bilan muloqot qilish hamda hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muammolariga duch kelmoqda. Global fikrlashning rivojlanishi va jahon hamjamiyatining integratsiyalashuvi ta'limda ham milliy, ham xorijiy madaniy an'analarni hisobga olishni taqozo etadi. Ana shunda multimadaniyatli ta'lim muhiti XXI asr chaqiriklariga munosib javob bo'la oladi. Shu bois, ushbu maqoladan maqsad

multimadaniyatdi ta’lim muhiti va bo‘lajak o‘qituvchilarlda tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zarur muhit ekanligini ko‘rsatishdir.

“Multimadaniyatli ta’lim muhiti” va “tolerantlik” atamalari tahlil ob’ekti sifatida ko‘p tomonlama o‘rganilgan. F.P.Xaritonova (2013, Polycultural educational space of the region and educational environment) [6] va J.A.Banks (2013, The construction and historical development of multicultural education) [7] kabi olimlarning ta’kidlashicha, multimadaniyatli ta’lim muhiti madaniyatlararo muloqotni faollashtirish, turli madaniyat vakillarining maqbul hamkorligi hamda bo‘lajak o‘qituvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. S.N.Gorsheninaning fikricha, “multimadaniyatli ta’lim muhiti” [8] fenomeni madaniy tarkibiy qismlarning rivojlanishini ta’minlaydigan hamda ularni interiorizatsiya qilish orqali o‘zgaruvchan ijtimoiy-madaniy muhitda shaxsning o‘z-o‘zini anglashi va o‘z-o‘zini namoyon etishiga yordam beradigan ko‘p qirrali munosabatlarni o‘z ichiga oluvchi murakkab va yaxlit tizimdir. O.V.Gukalenko[9]ning qayd etishicha, multimadaniyatli ta’lim muhiti yosh avlodda umuinsoniy va milliy madaniyatning turfa xilligi, ularning o‘zaro ta’siri haqida ob’ektiv nuqtai nazarni rivojlantirishga yordam beradigan, shuningdek, o‘zga madaniyat vakillari bilan bag‘rikenglik bilan munosabatda bo‘lish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, tadqiqotchi turli mintaqalardagi multimadaniyatli ta’lim muhiti o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lishi va etnik xilma-xillikning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettirishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Tolerantlik muammosining o‘rganilishiga e’tibor qaratsak, u turli nuqtai nazarlar asosida izohlanganiga guvoh bo‘lish mumkin. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda tasavvuf ta’limoti bilan bog‘liqlikda mazkur fenomen juda katta ijtimoiy ahamiyat kasb etganligini ko‘rish mumkin. Masalan, tasavvuf ta’limotining yetuk namoyondalaridan biri Abdulxoliq G‘ijduvoniy tolerantlikni xilma-xillik va rang-baranglikni qabul etish, ularga umumiy go‘zallikning bir jabhasi sifatida qarab, e’zozlab, ular bilan uyg‘un bo‘lib yashash, deb hisoblaydi. Abdulxoliq G‘ijduvoniy ta’limotining asl mohiyatini

ham diniy tolerantlik tashkil qiladi. Abduxoliq G‘ijduvoniy asos solgan xojagon tariqati yo‘li ham, uning “Maqsad as solikin”, “Maslak al orifin”, “Risolai sohibiya”, “Vasiyatnoma” asarlaridagi g‘oyalari ham insoniyatni tolenrantlikka da’vat qiladi. Ishonch bilan aytish mumkinki, Abdulxoliq G‘ijduvoniy tolerantlikni juda keng ma’noda talqin qilgan va uni umuminsoniy qadriyat sifatida e’tirof etgan.

Respublikamizda tolerantlik pedagogikasi bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan R.M.Medetova (2020, milliy an’analar asosida o‘quvchilarda tolerantlikni shakllantirish) [10], G.R.Akramova (2007, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishning didaktik asoslari) [11], G.E.Kushakova (2020, yoshlarida tolerantlik tafakkurini shakllantirish texnologiyasi)[12]larning ta’kidlashicha, ta’lim oluvchilarda tolerantlikni shakllantirishdan maqsad jamiyat a’zolari orasida shaxslararo munosabat madaniyatini shakllantirish hamda samarali hamkorlikdagi faoliyatni rivojlantirishdan iboratdir.

MDH (Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi) mamlakatlari olimlaridan V.N.Pavlenko[13] tolerantlikni boshqa odamlarning turmush tarzi, xatti-harakatlari, urf-odatlari, his-tuyg‘ulari, qarashlari, g‘oyalari va e’tiqodlariga nisbatan yumshoqlik” deb ta’riflagan. N.A.Medushskiy va M.A.Gordeeva[14]larning fikricha, “tolerantlik shaxsning biror shaxsni, bir guruh shaxslarni yoki umuman vaziyatni o‘rtamiyona idrok etish xususiyati bo‘lib, shaxs uchun ochiqchasiga tahdid bo‘lmagan sharoitda ob’ektga nisbatan har qanday nafratni ongli ravishda bostirishdan iborat”dir.

R.G.Apresyan[15] tolerantlik mazmuni “bardosh qilish” tushunchasidan ancha kengayib borayotganligini ta’kidlab o‘tgan. P.A.Sorokin[16]ning fikriga ko‘ra, tolerantlik bugungi kunda, bir tomondan, anglangan, ikkinchi tomondan, faol munosabat sifatida shakllantirilgan xususiyatga mos keladi. Bu jarayonni “mehrli so‘zga uchmaslik, ko‘pol so‘zdan ranjimaslik” tarzida anglash to‘g‘riroq bo‘ladi. Biroq V.A.Tishkov[17]ning uqtirishicha, aqliy salohiyat yoki bilimning o‘zigina tolerantlik mezoni bo‘la olmaydi. R.R.Valitova[18] tolerantlik tarbiyasi yoshlar ichida uchrab turadigan har qanday agressiv holatlarning oldini olishga qaratilishi

zarur, deb hisoblaydi. B.Z.Vulfov[19] esa, tolerantlikka o‘rgatuvchi inson, ya’ni bo‘lajak o‘qituvchining ana shunday muhim hayotiy qadriyatlarni o‘ziga sindirgan bo‘lishi lozimligi borasida so‘z yuritadi. M.S.Mirimanova[20] esa, tolerantlikni insoniylikni ulug‘lash, “o‘zgani o‘zi sifatida anglash” qobiliyati deb e’tirof etadi.

Xorijlik olimlardan yaponiyalik Ayami Nakaya (2018, Overcoming Ethnic Conflict through Multicultural Education: The Case of West Kalimantan) [21], isroillik Ilana Paul-Benyamin, Roni Riengold (2014, Multiculturalism in teacher education institutes – The relationship between formulated official policies and grassroots initiatives) [22], gruziyalik Peggu Shannon Baker[23], AQShlik Chelda Smiz[24]larning ilmiy izlanishlarida tolerantlik multimadaniyatning tarkibiy qismi sifatida tavsiflanib, u o‘zgacha madaniyatga ega turli odamlar orqali universallik kasb etishi asoslab berilgan.

Tolerantlik bo‘yicha transditsiplinar ilmiy tadqiqotlar XX asrning 90-yillarda amalga oshirila boshlangan. Siyosiy fanlar doktori N.A.Medushevskiyning “Tolerantlik va huquqiy madaniyat asoslari” (2014, Basics of tolerance and legal culture) [25] monografiyasida ta’kidlab o‘tilganidek, mazkur fenomenni olam manzarasini ifoda etishning o‘ziga xos shakli sifatida tolerantlikni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar ham to‘liq tasdiqlaydi. Olimning fikricha, tolerant munosabatni ifoda etadigan qadriyatlar tinchlik-osoyishtalik va tamaddunlarning saqlanib qolishining zarur sharti hisoblanadi.

Sankt-Piterburglik psixolog olimlar Pochebut Lyudmila Georgiyevna va Beznosov Dmitriy Sergeyevich[26]larning ta’kidlashicha, tolerantlik “o‘zaro hurmat – bir-birini tushunish – mavjudlikni qabul qilish” triadasiga asoslanib, madaniy qadriyatlarga muvofiq tarzda o‘z-o‘zini tiya bilish qobiliyati va bu harakatga nisbatan xohish-istakning mavjudligi, shuningdek, uyg‘un rivojlanish va fikrlarning xilma-xilligiga intilishni o‘zida aks ettiradi.

Tsoraev Zaur Umarovich va Byazrova Djulyetta Baronovna[27]larning fikricha, tolerantlik obyektni sust qabul qilishni anglatmaydi, balki u tushunarsiz, noaniq,

begona bir narsadagi umumiy jihatlarni faol izlash va ana shu mavhumlikni tushunish istagidir. Tolerantlik boshqalarning fikri, qarashlari yoki e'tiqodlariga g'ayritabiiy ravishda bo'ysunish sifatida talqin qilinmasligi kerak, aksincha, bu o'zga madaniyat, milliy va diniy e'tiqodga mansub odamlar bilan ijobiy munosabatga nisbatan faol axloqiy yondashuvdir. Mualliflar asosli ta'kidlab o'tganidek, zamonaviy multimadaniyatli jamiyatda tolerantlik tizim hosil qiluvchi hayotiy qadriyat sifatida namoyon bo'ladi.

Irina Aleksandrovna Chistilinaning "Tolerantlik: konseptuallashtirish muammolari" [28] maqolasida ta'kidlanishicha, tolerantlik kommunikatsiyaga bog'liq bo'lib, u insonlarga nisbatan o'z noroziligini vaqtincha "unutishi", to'g'rirog'i, o'z e'tiborini unga yot bo'lgan farqli jihatdan uni tashuvchi shaxsga "qaratishi" kerak, shunda u umumiy xususiyatlarga ega xos planetar inson shaxsini o'z tasavvuriga sig'dira oladi.

Indoneziyalik olimlar Didin Saripudin va Kokom Komolasarining (2015, Living values education in school's habituation program and its effect on student's character development) [29] fikricha, bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda hayotiy qadriyatlarni shakllantirishga tayyorlash kasbiy faoliyatga tayyorgarlikning muhim ko'rsatkichi sifatida milliy identiklik masalasiga ratsional yondashuvni taqozo etadi. Shuningdek, madaniy va an'naviy moslashuv omillarining o'zi ham tolerant xulq-avtor ko'rsatkichlari sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Niklas Berggren va Tereza Nilsson (2016, Tolerance in the United States: Does economic freedom transform racial, religious … attitudes? [30] hamda malayziyalik olimlar Mohd Mahzan Avang, Faridah Midin Kutti, Abdul Razaq Ahmad (2014, Perceived Social Support and Well Being: First-Year Student Experience in University)[31]larning ta'kidlashicha, tolerantlik etnik idektiklik, o'ziga xoslik hamda madaniyatlararo kompetentlik ijtimoiy integratsiyasi va hammaslikning zaruriy sharti sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokamalar jarayonidagi umumiy asoslarga tayangan holda aytish mumkinki, multimadaniyatli ta’lim muhiti quyidagi tamoyillarni o‘zida ifoda etadi:

• maqbullik – o‘z o‘rnini belgilish, ochiq axborot psixologik xavfsizligi, o‘z-o‘zini namoyon qilish ehtiyojni qondirish – shaxsiy daraja;

• mikroguruh a’zosi sifatida shaxsning rolli-maqomli, e’tirofli, hurmatga ega bo‘lish, shaxslararo tolerantlik kabi ehtiyojlarini qondirish – mikromuhitli daraja;

- jamiyat a’zosi sifatida shaxsning ijtimoiy, hayot faoliyati xavfsizligi, moddiy farovonlik kabi ehtiyojlarini qondirish – makromuhitli daraja.

Mazkur darajalar tolerantlik muhitini yaratish imkoniyati bilan bevosita bog‘liq. Ulardan kamida bittasiga amal qilmaslik murosasiz xatti-harakatlarga olib keladi. Hurfikrlilik hukm suradigan muhitda tolerantlik kompetensiyalariga ega bo‘lajak o‘qituvchi shaxsini tarkib toptirish masalasi ta’lim tizimi hamda jamiyat ijtimoiy-madaniy va ma’naviy hayoti birligining dolzarb muammolarini hal qilishning in’ikosi sifatida “multimadaniyatli ta’lim muhiti” tushunchasiga muhim ustuvorlik qaratishni taqozo etadi.

Yanada aniqro qilib aytganda, multimadaniyatli ta’lim muhiti milliy va umuminsoniy qadriyatlar interiorizatsiya va eksteriorizatsiyasini ta’minlaydigan, ayniy makon va zamonda yashayotgan insonlarning hayotiy faoliyati hamda maqsadlarini o‘zgartirishga qaratilgan formal va noformal mexanizmlar, shaxs va ta’lim tashkilotlari o‘rtasida muayyan madaniy-ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatish uchun xizmat qiladigan ko‘p millatli makondir.

Tolerantlik kompetensiyalari ikki jihatda namoyon bo‘ladi: botiniy (tashki) va zoxiriy (ichki).

Tolerantlikning botiniy (tashqi) ko‘rinishi bo‘lajak o‘qituvchilarning real sharoitda boshqalar bilan o‘zini taqqoslashi natijasi bo‘lib, o‘z nuqtai nazariga egaligi, boshqalarning ko‘zi bilan narsa-hodisalarni ko‘ra olishga qobiliyatli ekanligiga ishonishidir.

Tolerantlikning zohiriy (ichki) jihati bo‘lajak o‘qituvchilarning barcha dalil va sabab-oqibatlar ma’lum bo‘lmagan sharoitda ham muammo yuzasidan fikr yurita olish va qarorlar qabul qila olishga qobiliyatli ekanligini o‘zida aks ettiradi.

Bundan tashqari, bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvida tolerantlik kompetensiyalari katta ahamiyatga ega. Shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuv bilan bog‘liqlikda bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarining namoyon bo‘lishi to‘rt o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq va o‘zaro shartlangan komponentlarni o‘z ichiga qamrab oladi:

1. Kommunikativ (muloqotga doir) – muloqotning turli ko‘rinishlarini egallashning xilma-xil shakl va usullaridan tashkil topadi.

2. Kognitiv (bilishga doir) – atrof-muhit, voqelik bilan bog‘liqlikda aniq bilimlar doirasini o‘zlashtirish, ijtimoiy tasavvurlar tizimining shakllanishi.

3. Faoliyatli – bo‘lajak o‘qituvchi shaxsi rivojlanadigan xulq-atvor harakatlari, modellarining keng va xilma-xil sohasi.

4. Qadriyatli – bo‘lajak o‘qituvchilarda qadriyatga yo‘nalganlik tizimining namoyon bo‘lishi.

O‘zaro birgalikdagi harakat rivojlanishning universal shakli sifatida o‘zaroharakatlanuvchi ob’ektlar, hodisalarning yangi holatga o‘tishini ta’minlaydi. Mazkur fikr “tolerantlik” va “o‘zaro birgalikdagi harakat” tushunchalarining aloqadorligini aniqlab olishni talab etadi.

O‘zaro birgalikdagi harakatning umumlashgan turlari sifatida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: dialog; hamkorlik; g‘amxo‘rlik; tushkunlik; loqaydlik; qarama-qarshilik; konflikt (nizo).

Tolerantlik dastlabki uch turdagi o‘zaro birgalikdagi harakatni talab etadi. Dialogik muloqotda individuallik namoyon bo‘ladi, nuqtai nazarlarda tenglikning bo‘lishi ta’minlanadi. Dialogik o‘zaro harakatning tuzilishida yuqori darajadagi empatiya, sherigini his qila olish, uni bor holicha qabul qilish, fikrlashning elastikligi,

o‘z-o‘zini maqbul baholay olish ko‘nikmalari bilan tavsiflanuvchi emotsional va kognitiv tarkibiy qismlar ishtirok etadi.

O‘zaro birgalikdagi harakatning ikkinchi turi – hamkorlik bo‘lib, butun faoliyat maqsadini hamkorlikda aniqlash, uni birgalikda rejalashtirish, har bir ishtirokchining kuch va imkoniyatlaridan kelib chiqib bajariladigan vazifalarni taqsimlashni o‘z ichiga oladi. Tolerant xulq-atvorning mazkur darajasi quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: muloqotchanlik; oliyjanoblik; xavotirlanishning mavjud bo‘lmasligi; harakatlarning safarbarligi; g‘amho‘rlik; sabrlilik; o‘zaro ishonch; ijtimoiy faollik.

G‘amxo‘rlik ham o‘zaro birgalikdagi harakat turi sifatida o‘zida tolerantlik tushunchasi bilan bog‘liqlikni aks ettiradi. G‘amho‘rlik sub’ekt va ob’ektning tabiiy me’yor sifatida muruvvat ko‘rsatishi, qayg‘ura olishida namoyon bo‘ladi. Mazkur darajadagi tolerantlikning tavsifiy belgilari sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin: emotsional barqarorlik; yuqori darajadagi empatiya; ekstravertlik; ijtimoiy faollik; yordamga shaylik.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishda ekzistensial, devirsifikatsion, kognitiv, bixiveorizm, dialogik, fasilitativ, ijtimoiy-madaniy yondashuvlarning mazmuni va imkoniyatlarini samarali tatbiq etish lozim.

Ekzistensial yondashuv tolerantlikni avtomatlashgan, stereotip harakat sifatida emas, anglangan, aniq vaziyatda tolerantlik sub’ektidan mazmunli yo‘nalganlikni topa olish va mas’uliyat hissi bilan yondashuvni talab etuvchi jarayon sifatida ta’riflaydi. Mazkur holatda tolerantlik sinkretik tavsifga ega aksiologik modelni o‘zida aks ettiradi. Ya’ni, maqsad bilan bog‘liq qadriyatlar unga erishish mazmuni, vositalari bilan aloqador qadriyatlarni aniqlab olishni talab talab etadi.

Deversifikatsion yondashuv nuqtai nazaridan tolerantlik faqat bir defenis yoki tavsifgagina ega emas. Tolerantlik – bu murakkab, ko‘pgina jihatlarga, tarkibiy qismlarga, ko‘plab namoyon bo‘lish va rivojlanish yo‘nalishlariga ega, insonning individual va ijtimoiy hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi hodisa.

Kognitiv yondashuv nuqtai nazaridan tolerantlik o‘zida ko‘po‘lchamli, xilma-xil bilim va tafakkur natijalarini aks ettiradi. Olam manzarasi murakkab ko‘rinishga ega bo‘lib, ko‘plab turli-tuman nuqtai nazarlardan yagona haqiqatga kelish oson emas.

Bixevioristik yondashuv tolerantlikni insonning “boshqalar” bilan konstruktiv o‘zaro birgalikdagi harakatiga yo‘nalgan xulq-atvori; boshqa insonlarni o‘zi bilan teng ko‘rish, shaxs sifatida e’tirof etishini tavsiflovchi sifat sifatida sharhlaydi.

Dialogli yondashuv tolerantlikning muhim turi – boshqa kishilar bilan o‘zaro munosabat, shaxslararo o‘zaroharakat va muloqotni yo‘lga qo‘yishning muhim usuli – shaxslararo tolerantlikni taqozo etadi. Aynan tolerantlikning mazkur turida tolerantlik muammosining barcha (ham uni o‘rganish, ham o‘rgatish va rivojlantirish nuqtai nazaridan) jihatlari yorqin namoyon bo‘ladi.

Fasilitativ yondashuvda tolerantlikni rivojlantirishning adekvat psixologik-pedagogik taktikasini izlash, tolerantlikning tabiiy, refleksiv va individual shakllanishi uchun har bir sub’ektda shaxsiy, mustaqil va erkin nuqtai nazarni ishlab chiqish uchun ko‘proq ijobiy shart-sharoitni yaratishga asosiy e’tibor qaratiladi.

Ijtimoiy-madaniy yondashuv tolerantlikni hayotiy faoliyat strategiyasida namoyon bo‘luvchi shaxs fazilati sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi. Aynan mazkur yondashuv shaxsda etnik tolerantlikni shakllantirishda ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi[32, 107-108-b.].

Mazkur yondashuvlarga asoslangan holda, bugungi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarning tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishga doir qator modellar ishlab chiqilgan. Mazkur modellar orasida integratsion, institutsional, modulli va fanlararo modellar ayniqsa, keng tarqalgan.

Integratsion model tarafdorlarining fikricha, ta’lim muassasasida o‘qitiladigan fanlar tolerant ong va xulq-atvorni shakllantirishda yetarlicha imkoniyatlarga ega. Shuning uchun turli fan(modul)lar bo‘yicha o‘tiladigan mashg‘ulotlar mazmuniga tolerantlikni singdirish lozim.

Tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishning institutsional modeli o‘zida tolerant ong va xulq-atvorni shakllantirishning bir nechta ssenariylarini qamrab oladi. Mazkur modellar orasidan quyidagilarni alohida ajratib ko‘rsatish mumkin:

- “oliy ta’lim tashkilotining tarbiyaviy tizimi” – tolerantlik tushunchasi hamkorlik hamda tizimli, shaxsiy va faoliyatli yondashuvlarni amalga oshirish sharti sifatida yuzaga chiqadi. Ta’lim muassasasining maqsadi sifatida esa, har tomonlama barkamol, yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirish belgilab beriladi;

- “ijtimoiy loyihalash” – mazkur holatda tolerantlikka boshqa kishilar, o‘zi va jamiyat uchun ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat tajribasi asosi sifatida qaraladi, maqsad sifatida esa, faoliyatning ijtimoiy ahamiyatini anglash hamda shaxsiy faollik, kattalar va yoshlarning hamkorlikdagi faoliyatini hisobga olish asosida aniq ijtimoiy muammolarni hal eta olish ko‘nikmasiga ega bo‘lish talab etiladi.

- “fuqarolik forumi” – mazkur yondashuvda tolerantlik befarqlik, loqaydlikni bartaraf etish usuli sifatida namoyon bo‘ladi, maqsad esa, jamiyatda sodir bo‘layotgan turli voqea-hodisalarga kishilarning o‘z munosabatlarini bildira olishlariga erishishdir.

Tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishning modulli modelida muammo mustaqil masala sifatida ko‘rib chiqiladi hamda o‘quv rejasiga maxsus kurs va fakultativ mashg‘ulotlarni kiritish orqali hal etiladi.

Tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishning fanlararo modeli o‘zida mazmuni va yo‘nalganligidan qat’iy nazar mazkur masalaga doir pedagogik metod va usullarni o‘zida birlashtirishni talab etadi. Har bir ta’lim muassasasi o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib, laboratoriyalar tashkil etishi va tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikalarini ishlab chiqishi yo‘lga qo‘yiladi[33, 82-84-b.].

Umuman olganda, tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish murakkab ilmiy-nazariy muammo sifatida ham, ayni paytda ma’naviy qadriyat, etnik-madaniy amaliyot, etnologiya sohasidan xabardorlik, psixologik-pedagogik g‘oya va mustaqil

shaxsiy sifatlar yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladigan integrativ va ko‘p funksiyali hodisadir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1) multimadaniyatli ta’lim muhiti shaxslararo munosabatlar yorqin namoyon bo‘ladigan, o‘zaro birgalikdagi harakatlar uyg‘unlashadigan makon vazifasini bajaradi. Bunday ta’lim muhiti bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarini izchil funksional bosqichlar orqali rivojlantirishning zaruriy sharti bo‘lib xizmat qiladi;

2) multimadaniyatli ta’lim muhiti bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion jarayonlarga yangicha yondashuvni aks ettiruvchi pedagogik hodisa sifatida baholanishi mumkin;

3) bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni motivatsion – tolerantlikka ijobiy emotsional munosabatni shakllantirish; kognitiv – real muammolar bilan tanishtirish va ularga yechim topishga undash; natijaviy-diagnostik – maqsadli tarzda qo‘lga kiritilgan ma’lumotlarni umumlashtirish va istiqbolli harakatlarni muvofiqlashtirish kabi bosqichlarni o‘z ichiga qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YAXTI:

1. Ҳошимов К., Сафо Очил. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Т.: O’qituvchi, 2010. – 424 б.

2. Yanagizawa-Drott, D. (2014). Propaganda and conflict: Evidence from the Rwandangenocide. Quarterly Journal of Economics. Vol 129, issue 4, page 1947–1994.

3. Aguado-Odina, T., Mata-benito, P., and Gil-Jaurena, I. (2017) Mobilizing intercultural education for equity and social justice. Time to react against the intolerable: A proposal from Spain. Intercultural Education. Vol 28, page 408- 423.

4. Kim, J., and So, K. (2018). Understanding the “Other”: Rethinking Multiculturalism in South Korea through Gadamer’s Philosophical Hermeneutics. International Journal of Multicultural Education. Vol 20, issue 1, page 102-117.

5. Lawyer, G. (2018). The Dangers of Separating Social Justice from Multicultural Education: Applications in Higher Education. International Journal of Multicultural Education. Vol 20, issue 1, page 86-101.

6. Харитонова Ф. П. Проект содержания процесса формирования этнопедагогической компетентности педагога в поликультурном образовательном пространстве // Вестник ЧГПУ. – 2013. – № 3. – С. 191–201.

7. Banks, J. A. (2013) The construction and historical development of multicultural education, 1962–2012. Theory into Practice. Vol 52, page 73-82.

8. Горшенина С.Н. Этнокультурные ценности как основа смыслообразования личности // Гуманитарные науки и образование. 2013. № 2 (14). – С.13-17.

9. Гукаленко О.В. Поликультурное образование и профилактика ксенофобии в образовательной среде: Монография. – М.: ФГБНУ «ИИДСВ РАО», 2019. – 257 с.

10. Медетова Р.М. Формирование толерантности у школьников на основе использования национальных традиций: Дис. ... д-ра пед. наук (DSc). – Т., 2020. – 265 с.

11. Акрамова Г.Р. Бошлангич синф ўқувчиларида толерантлик тушунчаларини шакллантиришнинг дидактик асослари: пед.фан. ном. ...дисс. Автореф. – Тошкент, 2007. – 21 б.

12. Кушакова Г.Э. Ёшларда толерантлик тафаккурини шакллантириш технологияси (олий таълим муассасалари мисолида): фалсафа доктори (PhD) дисс. ... Автореф. – Самарқанд, 2020. – 50 б.

13. Павленко В.Н. Развитие толерантности: теоретический и эмпирический аспекты // Этнопсихологические и социокультурные процессы в современном

обществе: материалы междун. научн. конф. – Балашов: «Николаев», 2013. – с. 404.

14. Медушевский Н.А., Гордеева М.А. Социальная толерантность в экстрасоциальном контексте // Вестник РГГУ. – №1. – 2014. – С.129-140.

15. Апресян Р.Г. Что такое «толерантность»: уточнение понятия // URL: http:// www.memo.ru/about/bull/b23/24.htm.

16. Сорокин П. А. Моя философия – интегрализм // Социологические исследования. – 1992. – № 10. – С.134-139.

17. Толерантность и согласие / Под ред. В.А.Тишкова. – М.,1997. – 301 с.

18. Валитова Р.Р. Толерантность как этическая проблема: дис. кандидат философских наук. – Москва, 1997. – 159 с.

19. Вульфов В.З. Воспитание толерантности: сущность и средства // Внешкольник. – 2002. – №6. – С. 12-16.

20. Мириманова М. С. Толерантность как проблема воспитания // Развитие личности. – 2002. – №2. – С.104-115.

21. Nakaya, A. (2018). Overcoming Ethnic Conflict through Multicultural Education: The Case of West Kalimantan, Indonesia. International Journal of Multicultural Education. Vol 20, issue 1, page 118-137.

22. Paul-Binyamin, I., and Reingold, R. (2014). Multiculturalism in teacher education institutes–The relationship between formulated official policies and grassroots initiatives. Teaching and Teacher Education. Vol 42, page 47-57.

23. Shannon-Baker, P. A (2018). Multicultural Education Praxis: Integrating Past and Present, Living Theories, and Practice. International Journal of Multicultural Education. Vol 20, issue, page 48-66.

24. Smith, C. (2014). Culturally relevant pedagogy in multicultural teacher education: A paradoxical objective (Unpublished doctoral dissertation). Minneapolis: University of Minnesota.

25. Медушевский, Н. А. Основы толерантности и правовой культуры / Н. А. Медушевский. – 3-е изд. – Москва : ЛЕНАНД, 2018. – 408 с.

26. Почебут Л.Г., Безносов Д.С. Ассертивность и толерантность в межкультурном взаимодействии // Социальная психология и общество. – 2017. – Т. 8. – № 3. – С.8 -19.

27. Цораев З.У., Бязрова Дж.Б. Толерантность как системообразующая ценность бытия современного поликультурного общества // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. – 2014. – № 2. – С.176-181.

28. Чистилина И.А. Толерантность: проблемы концептуализации. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 3 (29): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 192-195.

29. Saripudin, D., and Komalasari, D. (2015). Living values education in school's habituation program and its effect on student's character development. The New Educational Review. Vol.39, issue 1, page 51-62.

30. Berggren, N., and Nilsson, T. (2016). Tolerance in the United States: Does economic freedom transform racial, religious, political and sexual attitudes? European Journal of Political Economy. Vol 45, page 53-70.

31. Awang, M. M., Kutty, F. M., and Ahmad, A. R. (2014) Perceived social support and wellbeing: First-year student experience in university. International Education Studies. Vol 7, page 261-270.